

ŞİH KÖYÜNÜN MESKEN TİPLERİ HARİTASI(*)

Ahmet Necdet SÖZER

a) *Giriş* : Yerleşme coğrafyası bakımından Doğu Anadolu, Türkiye'nin diğer coğrafi bölgelerine göre oldukça yeknasak bir görünüşe sahiptir. Bu bölgedeki kır yerleşmesini, -münferit yerleşme ile köy yerleşmesi arasında yer alan intikal tipleri (kom, mezraa ve yaylalar) hariç-, genel olarak toplu köyler temsil eder Coğrafi çevrenin, bu toplu yerleşme olayını büyük ölçüde etkilediği bir gerçektir. Özellikle çetin iklim şartları, şiddetli ve çok uzun geçen bir kış mevsimi, meskenlerin bir araya toplanarak yığılmasına ve toprağa gömülmesine sebep olmuştur. Ayrıca, fizikî şartlar kadar, bölgede hâkim olan ziraî rejimin (tahıl ziraatı) etkisini de bu sebepler arasında saymak mümkündür.

Bu makalede tanıtılan Şih köyü, yukarıda kısaca temas ettiğimiz toplu köy yerleşmesine iyi bir örnek teşkil etmektedir. Onun içindir ki biz, toplu kır yerleşmesinin özelliklerini araştırmak, Doğu Anadolu'daki mesken tipleriyle meskenlerin inşa şekli ve fonksiyonlarını açıkça ortaya koyabilmek için adı geçen köyü bir araştırma konusu olarak ele almış bulunuyoruz.

Şih köyü, Erzurum şehrinin 4 km. kadar kuzeyinde yer alan 616 nüfuslu (1965-Genel Nüfus sayımı) eski bir yerleşme merkezidir. Ova'ya doğru hafif bir eğimle dalan geniş bir birikinti yelpazesi üzerinde ve 1800 m. irtifada kurulmuştur. Köyün Erzurum'a çok yakın oluşu, böyle bir araştırma için, kır meskenleri üzerindeki şehir hayatının etkisi yönünden mahzurlu telâkki edilebilir. Ne var ki Erzurum ovasındaki arazi kadastrosu çalışmaları maalesef henüz çok yetersizdir ve bu çalışmalar, şehre yakın mesafelerde yer alan bir kaç köye inhisar etmektedir. İşte Şih köyü de kadastrosu ikmal edilmiş bu bir kaç köyden bir tanesidir ve muhtelif geziler esnasında edindiğimiz gözlemlere göre, gerek yerleşme şekli ve gerekse mesken tipleri bakımından diğer ova köyleriyle aynı özelliklere sahip bulunmaktadır.

b) *Malzeme ve metod*: "Şih köyünün mesken tipleri haritası"na temel teşkil eden malzeme, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü'nden temin edilmiştir. İlk iş olarak köy-içine ait 1/500 ölçekli kadastro paftaları birleştirilmiş ve böylece köyün aynı ölçekli bir plânını elde etmek mümkün olmuştur. Daha sonra köy, muhtelif tarihlerde ziyaret edilmiş ve meskenler, fonksiyonlarına göre tefrik edilerek yukarıda zikri geçen plân üzerine geçirilmiştir. Haritada da görüleceği

(*) Türk Coğrafya Kurumu'nun Ankara'da toplanan (Şubat 1970) XIX. Coğrafya Meslek Haftası'na tebliğ olarak sunulmuştur.

gibi (Şekil-1), meskenlerin iç bölmeleri ev, ahır, samanlık, anbar ve peg (harebe hâline gelmiş veya inşası yarım kalmış mesken) şeklinde gruplandırılmıştır. Onu müteakip, bu grupların köy yerleşme sahası üzerinde işgal ettikleri yer, mesken tipleri haritası üzerinde ölçülmüş ve bunların yüzde oranları tesbit edilmiştir.

c) *Haritanın yorumlanması* : Mesken tipleri haritası, Şıh köyünün toplu bir yerleşmeye tanıklık ettiğini göstermektedir. Bu görünüşüyle köy, tam bir küme köy karakterindedir. Bir merkez etrafında, daireye benzer bir şekilde meskenlerin bir araya toplanması ve âdeta yığılması ile teşekkül etmiştir. Dairenin merkezine yakın bir yerde cami ve bir bakkal dükkânı yer almaktadır. Evler, birbirine abanmış durumdadır ve bunların teşkil ettikleri düzensiz mesken yığınlarından iç kısımlara nüfuz etmek oldukça güçtür. Toplu ve sıkışık mesken gruplarını, dar ve dolambaçlı sokaklar birbirinden ayırmaktadır. Ortak köy ağına ayrılan saha , köyün doğu kenarında yer almaktadır.

Haritada görülen artezyen kuyusu, tıpkı onun yakınında yer alan ilkokul gibi, köye yakın zamanlarda devlet eliyle kazandırılmış bir eser olarak zikredilebilir. Bu bakımdan köyün, ileride daha güneye kayarak bu merkez etrafında gelişmesi beklenebilir.

Harita üzerinde yapmış olduğumuz ölçmeler, meskenlerin (cami ve ilkokul hariç) köy arazisi üzerinde 18.810 m² lik bir saha kapladığını ortaya çıkarmış bulunuyor. Bu sahanın ev, ahır, samanlık ve anbar olarak dağılışı şöyledir.:

Ev	7625 m ²	% 40,5
Ahır	6875 m ²	% 36,5
Samanlık	4125 m ²	% 22,0
Anbar	185 m ²	% 1,0
Toplam	18810 m²	100,0

Yukarıdaki tablodan bazı önemli sonuçlar çıkarmak mümkündür: Haritada ev olarak işaret edilen meskenler, oda, mutfak, kiler veya kapalı avlu meskenin giriş kısmında yer alan hol) dan müteşekkil olduğu için denilebilir ki. insanlarla hayvanlara ayrılan mesken miktarı hemen hemen birbirine eşittir (ev % 40,5- ahır % 36,5). Ayrıca % 22,0 oranındaki samanlıklar da, meskenlerin bünyesinde önemli bir yer işgal etmektedir. Bütün bunlar, geçimini esas itibariyle tahıl ziraatından temin eden bir Doğu Anadolu köy topluluğunun, hayvan yetiştiriciliğine de ne kadar sıkı bir şekilde bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Gerçekten köydeki hayvan mevcudu, bu hususu teyid etmektedir: 420 adet büyük baş hayvan (en fazla sığır, az miktarda manda ve at), 710 adet küçük baş hayvan (koyun ve önemsiz miktarda kıl keçisi). Bu duruma göre, Şıh köyünde her ferde ortalama olarak iki baş hayvan düşmektedir ki bu, hayvancılığın köy ziraat ekonomisinde çok önemli bir yer işgal ettiğini gösterir.

Haritada dikkati çeken bir başka ve çok önemli husus da, bir tek istisna hariç, bütün meskenlerin tekkatlı oluşudur. Bu yeknesak görünüş, Doğu Anadolu kır yerleşmelerinin ortak bir özelliği olarak takdim edilebilir. Kır meskenlerinde görülen bu yeknasaklık, coğrafi çevreyle beraber ekonomik ve sosyal etkenlerin de yerleşme olayını büyük ölçüde etkilediği intibamı uyandırmaktadır.

d) *Meskenlerin inşa şekli ve fonksiyonları* : Şih köyünün tek katlı ve düz toprak damlı meskenlerinde kullanılan ana inşaat malzemesi, esas itibariyle taştır. Kerpice göre taşın bu üstünlüğünü fizikî çevre şartlarıyla izah etmek mümkündür. Ova kenarında kurulmuş diğer köyler gibi Şih köyü de civardaki taş malzemeden bol miktarda istifade edebilmektedir. Bu taş malzeme, volkanik tüf, aglomera ve bazaltlardan ibârettir.

Meskenlerde ağaç malzeme olarak, tomruk ve tahta hâlinde en fazla çam ve kavağın kullanıldığı dikkati çeker. Çok fakir aileler, sağlam bir malzeme olmamakla beraber, bölgede tabii olarak yetişen söğüt ağaçlarının gövde veya dallarından da yararlanırlar. Tuğla ve kiremit, kır meskenlerinin bünyesine hemen hemen hiç girmemiş gibidir. Çimento için de durum aynıdır. Temel inşaatında kullanılan malzeme taş ve çamurdur. Duvarlar yontulmamış taşların çamur harcla örülmesinden meydana gelir. Köşelerde bazan tüf veya bazalttan kesme taşların da yer aldığı görülür. Duvarların içine, ekseriya dayanıklılığı temin maksadıyla çam veya kavak hatıllar yerleştirilir.

Duvarlar inşa edildikten sonra üstü düz, hafif meyilli veya kubbemsi olmak üzere toprak bir damla örtülür. Damların şekli, inşa tarzına göre bazı özellikler arzeder. Çok zaman kavak veya çam kirişler, duvarlar arasına yatay olarak dizilir. Bunların üzerine yine çam veya kavaktan tahtalar döşenir. Onların da üzerine kuru ot, yonca veya kamış yerleştirildikten sonra, en dışta kalan kısım üzerine düzenli bir şekilde toprak basılır. "Düz örtük" adı verilen bu çatı şeklinin dışında, bundan biraz daha farklı olan ve "karlangoş", "koç başı", "Pasin örtüğü" gibi isimlerle anılan çatı şekillerinin mevcudiyetini de burada kaydetmemiz gerekir.

Meskenlerin kapıları normal boyutlara sahip olmakla beraber, pencereler genellikle küçük ve kullanışsızdır. Oturma odalarının pencereleri, pek ender olarak sokağa veya avluya açılır. Meskenlerin içi daha çok tavan pencerelerinden ışık almaktadır. Bu durum, hiç şüphesiz, toplu ve sıkışık yerleşmenin tabii bir sonucudur. Tavanın ortasında veya kenarında yer alan pencereler, ortalama olarak 30x50 cm. büyüklüğündedir ve meskenlerin iç kısmı en güneşli günlerde bile karanlık, havasız ve kasvetli bir durum arzeder.

Kır meskenlerinde genellikle şu bölmelere rastlanır : oda, mutfak, kapalı avlu, ahır, samanlık ve tezeklik. Evin giriş kısmındaki bir hol (kapalı avlu)den diğer bölmelere geçilir.

Her evde mülk sahibinin malî durumuna göre bir veya bir kaç oda bulunur. İçinde tandır ocağının yer aldığı mutfak, günlük hayatın âdeta merkezini teşkil eder.

Ahır genellikle ev takımı içinde yer alır ve kapısı daha çok kapalı avlu adı verilen karanlık hole açılır. Bazı evlerde bir ahırın bulunmasına karşılık, fazla hayvan yetiştiren evlerde ahır sayısı bir kaç tane olabilir. Koyun ve keçilerin barındığı ahırlara, bölgede "davar komu" adı verilmektedir. Meskenlerin diğer bölümleri toprak veya tahta bir zemine sahip olduğu halde, ahırların zemini "saltaş" denilen yassı ve geniş taşlarla kaplıdır. Bir adı kuyu ile bir su yalağı, ahırın bir köşesinde hayvanların içme suyu ihtiyacı için hazır bulundurulur.

Bütün bunlara ilâve olarak, büyük baş hayvanların barındığı ahırlarda mevcut olan sekilere de ayrıca işaret etmek gerekir. Seki. aslında ahır zemininden bir veya birbuçuk metre yükseklikte, üzerine birkaç basamaklı bir merdivenle çıkılan, etrafı parmaklıkla çevrili bir oturma yeridir. Köy halkı, kış aylarını, hayvanların yaymış olduğu sıcaklıktan faydalanarak burada geçirmektedir.

Samanlık (merek), meskenlerin ayrı bir bölümünü teşkil eder ve çok zaman ahırların bitişiğinde yer alır. Yazın biçilip deste haline getirilen otlar, samanlık ihtiyaca yetmediği takdirde, damların üzerine piramit şeklinde istif edilir. Daha çok ahır ve samanlıkların damları üzerinde görülen bu ot yığınlarına "taya" adı verilmektedir.

Yazın elde edilen hububat, ekseriya tahta ambarlarda saklanır. Fakir aileler, tahta anbar temin edemediği takdirde, taş, kerpiç veya çimle meydana getirmiş olduğu bölmelerden yararlanır. Aynı iş için sorkun çalısıyla örülmüş sepetlerden ve hasırdan da faydalanılmaktadır.

Köy meskenlerinde genellikle helâ yoktur. Banyo ihtiyacı, bakır leğen(teşt), çam tekne veya kehriz adı verilen aptesliklerde giderilir. Evlerin önünde veya yanında, etrafı basit bir duvarla çevrilmiş olan tezeklikler yer alır. Bunların üstü kapalı olanlarına "yakacak damı" denmektedir. Tezek, sığır veya davar gübresinin, belli bir oranda ot ve samanla karıştırılarak bir kalıba dökülmesi ve kurutulması ile elde edilir. Bunlar piramit şeklinde üst üste dizilir (kalak). Bilindiği gibi tezek, uzun süren kış aylarının en önemli yakacak maddesini teşkil etmektedir.

Yukarıdan beri sıraladığımız gözlemler, bugünkü hâliyle Şih köyü meskenlerinin ilkel bir düzeyde olduğunu göstermektedir. Onun içindir ki bir çok bölgelerimizde olduğu gibi, Erzurum ovasının köy meskenleri de olumlu bir çözüm şekline bağlanacağı günü beklemekte ve kır nüfusu bunun için haklı olarak sabırsızlanmaktadır.

ERZURUM — ŞİHKÖYÜ

Meskenlerin fonksiyonel olarak

sınıflandırılması

- Ev (tek katlı) ■ Anbar
- Ev (çift katlı) ■ Peg
- Ahır ■ Açık avlu
- Samanlık (B= bakkal, T= tabakhane)

0 20 40 60 80 100 m